

20 Yanvar Faciəsi Müasir Azərbaycan Poeziyasında

The Tragedy of January 20 in Contemporary Azerbaijani Poetry

Prof.Dr. Tofiq ƏBDÜLHƏSƏNLİ *

Özet

Эта статья посвящена проблеме патриотизма, ярко выраженного в Азербайджанской поэзии в период Независимости. Автор выдвигает на первый план героическую тему, посвященную невинным жертвам 20 Января, и тему патриотизма, выраженную в произведениях современных поэтов.

Anahtar kelimeler: 20 Января, Азербайджанской поэзии, трагедия, патриотизм, автор

Abstract

In this article, patriotic and national revival themes have been analyzed, distinguished itself in the Azerbaijan' poetry of independence period. Author has highlighted an appreciation of January 20's tragedy by the poems of famous Azerbaijan writers about martyrs.

Keywords: January 20, Azerbaijan poetry, tragedy, patriotic, author

Azərbaycanın yaxın tarixində ən dəhşətli və unudulmaz səhifələrdən birini təşkil edən İyirmi Yanvar faciəsi ədəbiyyatın digər janrlarında olduğu kimi poeziyada da geniş ifadəsini tapmışdır. Qeyd edək ki, bu bir tərəfdən poeziyanın çevik ifadə imkanlarına malik olmasından irəli gəlsə, qarşı tərəfdən millətin müstəmləkəçiliyə, zülmə və haqsızlığa qarşı barışmaz münasibətindən qaynaqlanır. Məhz buna görədir ki, "...baş verən qanlı hadisələr dərhal ədəbiyyatımızda əksini tapdı. Mövzuya çevik və operativ münasibət söz, sənət adamlarımızın hadisələrin içərisində olduğunu, ümumxalq mübarizəsinin həyəcan və ümidləri ilə yaşadığını bir daha təsdiq etdi. Məhz jurnalist və publisistlərimiz, şair və yazıçılarımız ölkənin informasiya blokadasına alındığı o çətin günlərdə, fəvqəladə vəziyyət rejimində, sözün imkanlarından fədakarcasına istifadə etməklə Yanvar faciəsi ilə bağlı dəhşətli həqiqətləri bütün xalqa və beynəlxalq aləmə çatdırmağa bildilər" [Mehrəliyev 2000: 42-43].

Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə İyirmi Yanvar faciəsinə tarixi-siyasi rakursdan yanaşaraq yazır: "Müəyyən mənada İyirmi Yanvar bizə qarşı törədilən mənəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. ...Faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları - şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxarmağı gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını və vasitələrini aramalı və tapmalıyıq.

* UNEC-in "Azərbaycan dili" katedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru

İyirmi Yanvar faciəsini düşündükcə yoxdan var oluruq.

Bir yandan sarsılsaq da, o biri yandan qəlbimizi sonsuz qürur hissi bürüyür. Sarsılıraq ki, bizim oğullarımızın qəbahəti, günahı nə idi ki, havayı qurban getdilər. İftixar hissi keçiririk ki, şəhidlərimiz sabaha, gələcəyə olan ümidimizə çıraq tutdular. Bizim inam qalamızda əbədi məşəl yandırdılar.

Bizim qədim ənənəmizdə şəhidlik ölümün ən yüksək mərtəbəsi hesab edilir" [Vahabzadə 1990:25].

İyirmi Yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının ruhunda, düşüncəsində, milli-mənəvi yaddaşında yaratmış olduğu ictimai kədər xalq şairi Qabilin "Mərsiyə"sində bütün dolğunluğu ilə ifadə olunmaqdadır. Ənənəvi klassik şeir tərzində yazılmış "Mərsiyə"də tarixi Kərbəla müsibəti ilə Bakıda yaşanan faciə müqayisəli şəkildə təqdim olunur.

Onu da xatırladaq ki, Qabilin "Mərsiyə" şeiri yaranandan dərhal sonra geniş xalq kütlələri tərəfindən diqqət və maraqla qarşılanmış, dillər əzbərinə çevrilmişdir. Əsərin xalq arasında yayılmasının və diqqətlə qarşılanmasının bir çox səbəbləri vardır. Hər şeydən əvvəl, şeirin yarandığı dövrdə heç bir əsərdə millətin faciəsi belə çevik və aşkar şəkildə ədəbiyyata gətirilməmişdir. Hələ sovet imperiyasının yaşaması, senzuranın mövcudluğu bu tipli əsərlərin üzə çıxarılmasını müəyyən qədər əngəlləyirdi. Digər tərəfdən, bu əsərdə millətin qarşılaşmış olduğu faciəyə ictimai məzmun verilmiş, onun fəlsəfi yönləri diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Həmçinin əsərin klassik bir janrdə qələmə alınması ona olan diqqət və marağın daha da artmasını şərtləndirmişdir.

Akademik Bəkir Nəbiyev "Çətin yollarda" adlı ədəbitənqidi məqalələr toplusunda Qabilin "Mərsiyə" şeirinin yazıldığı dövrü belə dəyərləndirir: "1990-cı ilin Yanvar qırğınından sonrakı ilk günlərdən birində səhər tezdən Qabil Akademiyaya gəldi. Salamkəlamdan sonra cibindən dörd bükülmüş üç vərəq kağızı çıxarıb yaşıl mürəkkəbi təzəcə qurumuş şeirini oxudu. Mən sarsılmışdım. Bu, indicə bir bəndini qeyd etdiyim 'Mərsiyə' idi. Şəhidlərimizin günahsız qanlarının Bakı küçələrində hələ qurumadığı, qətl yerlərini dövrələmiş ilk qərənfillərin hələ solmadığı bir vaxtda bu dəhşətli faciə şeirimizə hadisələrin həqiqətən də qaynar izilə, xalqın bu mərd oğlunun yanıqlı naləsi ilə gətirilmişdi. Cəlladın 'əlində şəmşir' hələ hökmfərman olduğu bir vaxtda bu şeiri yazmaq 'Sirlər xəzinəsi'ndə diri ikən əyninə kəfən geyib şah divanına getmiş Nizami qocasını yada salırdı. Şeiri bir də oxuduq. Mən onun əlyazmasını alıb çapxanamıza endim, çoxaldıcı cihazda şeirdən nüsxələr çıxartdırıb bir neçəsini Qabilə verdim, qalanını isə Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin üzvlərinə, Elmi-Tədqiqat institutlarının direktorlarına payladım. Az sonra 'Mərsiyə' başqa xətlərlə də çoxaldılmış və mətbuatda nəşr olunmasından xeyli əvvəl geniş yayılmış, adamların böyük rəğbətini qazanmış, əldən-ələ, dildən-dilə doluşmuşdu. Şəhidlərin həlak olduğu yerlərdə çiçəklər düzüb növbə çəkən həmvətənlərimiz bu "Mərsiyə" ilə kövrəlir, onun mısraları ilə biribirini intiqama səsleyirdilər" [Nəbiyev 2000: 59].

Qeyd edək ki, Qabilin "Mərsiyə" adlanan şeirinin diqqəti çəkən cəhətlərindən biri isə onun xalqın yaşadığı problemlərlə sıx bağlılığındadır. Başqa sözlə, əvvəllər ədəbiyyatımızda bu janrdə yazılmış əsərlər daha çox dini mövzularda qələmə alındığı halda, Qabil xalqın yaşadığı və qarşılaşdığı problemləri ədəbiyyata gətirməyə çalışmışdır:

Tutulub vahimədən nitq bu gün, dil bu səhər,

Bəzəyib Abşeronu qanlı qərənfil bu səhər.

Bakı fəryad ələyir, gözdən axır sel bu səhər,

Gəmilər nalə çəkir, ərşə çıxır zil bu səhər.
Gecəni atəş ilə qırmızı qan eylədilər,
Xalqımı, millətimi gülləbaran eylədilər [Qabil 1994: 29].

Akademik Bəkir Nəbiyev Qabilin bəhs olunan "Mərsiyə"si ilə bağlı mülahizələrini aşağıdakı şəkildə davam etdirir: "Bu şeirin təkçə adı yox, özü də çağdaş poeziyamızda nəşr olunmuş ilk mərsiyə idi. Ədəbiyyatımızın çox zəngin janrlarından olan mərsiyəmizin tarixində bəlkə də ilk dəfə idi ki, cəlladımızın öz padşahımız (yəni prezident Qorbaçov) olması dilə gətirilir, günahsız həmvətənlərimizin kütləvi qırğınına təşkil edib bu faciəni imperiyada yaşayan başqa millətlərə 'nümunə' göstərənlərə ümumxalq nifrəti elan olunurdu. Azərbaycan xalqının sinəsinə çəkilmiş çalınçarpaz dağların göynərtisini ürək yanğısı ilə sənətkarlıqla əks etdirmək baxımından Qabilin əsəri mərsiyə ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələri olan Qumrinin, Dəxilin, lap bu yaxınlarda 'Sabah' nəşriyyatında mükəmməl bir kitabı buraxılmış Racinin klassik mərsiyələri ilə səsleşir və xüsusən də dilinin aydınlığı etibarilə onlardan heç də geri qalmır" [Qabil 1994: 60].

Bəxtiyar Vahabzadənin "Azərbaycan əsgəri", "Azərbaycan", "Hələ günahkarıq", "Şəhid anası" və digər şeirləri də vətənpərvərlik ruhunda qələmə alınmış, milli özünəqayıdış amalına söykənən poetik örnəklərdən hesab olunmaqdadır. Şair marş janrında yazdığı "Azərbaycan əsgəri" adlı şeirində "Şəhid ruhu baxır bizə göylərimizdən", – deyər yurdumuzun keşiyində dayanan əsgərlərə müraciət edərək bir an da olsun imtiqam hissindən vaz keçməməyə çağırır. "Azərbaycan" adlı şeirində şair vətənin azadlığı uğrunda qurban getmiş şəhidlərimizin xatirəsini bir daha yad edərək onların heç bir zaman unudulmayacağı qənaətini ifadə edir. Şairin fikrincə, torpağımızın şəhidlərin qanı ilə suvarılması dövlətin və millətin yaşamasının, var olmasının gerçək simvoludur:

Şəhidlərin qanı ilə yoğrulubdur torpağımız,
Qəlbimizdə dalğalanır öz üçrəngli bayrağımız. [Qabil 1994: 26].

Bəxtiyar Vahabzadənin 1992-ci ildə qələmə aldığı "Hələ günahkarıq" adlı şeirində Şəhidlər xiyabanında hazır məzarların olmasına bir şairvətəndaş olaraq özünün heyrətini gizlədə bilmir:

Bəlkə dəfn olunan heç meyd deyil,
Zaman diri-diri dəfn edir bizi.
Hazır məzarlarda biz şəhid deyil,
Bəlkə dəfn edirik məniqimizi [Qabil 1994: 29].

Qoşma janrında yazılmış şeirin sonunda şair Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların qanının, qisasının alınmamasından dolayı özünün narahatlığını ifadə etmişdir.

Azərbaycanın xalq şairi Nəbi Xəzrinin şeirlərində də iyirmi Yanvar faciəsi özünəməxsus şəkildə dəyərləndirilmişdir. Bu baxımdan müəllifin "Qanlı yanvar" adlı şeiri istər mövzu-mündəricə, istərsə də formasənətkarlıq aspekti ilə maraqlıdır. Əsərdə Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı bu dəhşətli hadisə önündə yaşadığı ağrı və acıları öz poetik ifadəsini tapmışdır. Müharibə mövzusunda yazılmış bəzi araşdırmalarda "Qanlı yanvar" şeirinin

"şəhid sinfoniyası kimi" qiymətləndirilməsi əsərin bədii siqlətinin təcəssümü kimi mənalanmaqdadır.

Necə ağır olur gecə matəmi...
Kim deyir dünyada
şəhidlər susur?!
Şəhidlər dillənir
şahidlər kimi. [Xəzri 1991: 106].

Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Arazın şeirlərində də vətənpərvərlik motivləri qabarıq ifadəsini tapmışdır. Şairin İyirmi Yanvar şəhidlərinə ithaf etdiyi "Yadımdan çıxmaz gecə" adlı şeiri bu baxımdan diqqəti cəlb etməkdədir:

Yadımdadır o axşam,
Yadımdadır o gecə.
Qanlı yanvar gecəsi.
O başımız,
ürəyimiz
Səsimiz, harayımız
Oda tutulan gecə.
Qanlı yanvar gecəsi. [Araz 2003: 122].

Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndələrindən olan Fikrət Sadiqın "Təsəlli", "Bir il keçdi", "Qoymadılar", "Yenədəmi?", "Şəhidlər xiyabanında", "20 Yanvar səkkiz ildən sonra" və digər şeirləri şəhidlik mövzusunda yazılmışdır. Müəllifin adı çəkilən şeirlərində ana yurdun azadlığı, istiqlaliyyəti uğrunda aparılan mübarizələrdə həyatından keçən qəhrəmanların unudulmayacağı qənaəti poetik təcəssümünü tapmışdır.

Fikrət Sadiqın "20 Yanvar səkkiz ildən sonra" adlı şeirində 1990-cı ildə baş verən faciəli hadisələrə yeni prizmadan yanaşılmışdır. Aradan keçən səkkiz illik zaman kəsiyindən dönüb keçmiş boylanan şairin təxəyyülündə baş verən hadisələr yenidən canlanır.

Xalq şairi Fikrət Qocanın orijinal səpkidə qələmə aldığı "Görün o şəhidlər nə deyir sizə" adlı şeiri son illərdə şəhidlik mövzusunda yazılmış bədii örnəklərdən biridir. Yalnız mövzumündə baxımından deyil, həmçinin bədii-estetik aspektləri ilə maraq doğuran bu yazı şəhidlik mövzusunda qələmə alınmış başqa örnəklərdən bir də onunla fərqlənməkdədir ki, burada müəllif yaşanan faciənin böyüklüyünü təqdim etməklə yanaşı, həmçinin onun unudulmasından duyduğu narahatlığını ifadə etməyə çalışmışdır. İyirmi Yanvar faciəsinin tarixin ibrətli bir səhifəsi kimi gənc nəslin tərbiyəsində oynaya biləcəyi rola diqqəti yönəldən şairin fikrincə, tarixini, keçmişini, acı günlərini unudan xalqlar özləri üçün xoşbəxt gələcək yaratmaqda daim problemlərlə üzləşməyə məhkumdurlar

Qanımız qarışib qardaş qanına,
Bu torpaq əmanət verilib bizə.
Siz gəlin Şəhidlər Xiyabanına,
Görün o şəhidlər nə deyir sizə. [Qoca 2000: 53].

Azərbaycan xalqının qarşılaşdığı İyirmi Yanvar hadisələrini vaxtında, məqamında dəyərləndirən sənətkarlardan şair-publisist Məmməd Aslanın "Ağla, qərənfil, ağla" adlı şeiri faciənin ictimai-siyasi mahiyyətini bütün çıpaqlığı ilə üzə çıxaran poetik nümunələrdən biri kimi geniş oxucu auditoriyasının rəğbətini qazanmışdır. Şeirin ağı ruhunda qələmə alınması da diqqətəlayiqdir:

Göylər yaman qarışıq,
Ağla, qərənfil, ağla!
Sis gəlir qan-qarışıq,
Ağla, qərənfil, ağla! [Aslan 1990: 196].

"Ağla, qərənfil, ağla" şeirində Məmməd Aslan xalqın qarşılaşdığı faciələrə diqqəti çəkməklə kifayətlənməmiş, bu və bu kimi faciələrin millətin qan yaddaşında dərin izlər buraxdığını xatırlatmışdır. Şairin qənaətinə, millət öz faciələrindən ibrət dərsi almalı, gələcəyini, xoşbəxtliyini təmin etmək üçün bu hadisələri unutmamalı, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində tarixin yaşanılan məqamlarına söykənməlidir. "Ağla, qərənfil, ağla" şeirində "qaranlıq", "zülmət", "gecə", "zülm", "şər" və sair kimi simvollarla faciənin ictimai mahiyyətinin açılmasına çalışılmışdır.

İstedadlı şair Məmməd İsmayılın "Bu qan yerdə qalan deyil" adlı şeirində İyirmi Yanvar faciəsi orijinal ifadə şəklilə təqdim olunmaqdadır. Qeyd edək ki, müəllifin 1998ci ildə Ankarada nəşr edilən eyniadlı kitabına daxil edilmiş bu şeir iki hissədən ibarətdir. Şeirnin birinci hissəsində şair faciənin ağırlığını, çəkilməzliyini əks etdirməyə çalışmışdır:

Torpağın bağı da od tutub yanır,
Var edə bilmədik biz o yoxları.
Bakının üstündə ruhlar dolanır,
Nakam şəhidlərin nakam ruhları. [İsmail 1998:196].

"Qan axır şerimin misralarından", deyən şairin gözlərinə qarşılaşdığı hər şey qan rəngində görünməkdədir. Müəllifin qənaətinə, azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalqın qanla qarşılaşması təbiidir. Əsas məsələ odur ki, xalq öz intiqamını almalı, tökülən qanların yerdə qalmasına imkan verməməlidir.

Sabir Rüstəmxanlının "Zireh", "Qorxum qalmadı", "İyirmi yarvar xatirəsi" kimi şeirləri də şəhidlərin ruhuna ihtaf olunmuşdur. Xüsusilə, şairin "Qorxum qalmadı" adlı şeiri milli-mənəvi yaddaşın oyanışına marağın oyadılması baxımından diqqəti cəlb edir:

Bu torpağa çoxdan bəri,
Şəhid məzarları əkilməyib.
Bərəkəti qaçıb zəmilərin
Havasında ilham azalıb,
Çaylarında su...
Adam bu torpağın
Qısrılığından qorxur [Rüstəmxanlı 2004: 27].

Zəlimxan Yaqubun "Qalmaz", "Şəhid ruhu", "Şəhidlərin ili" kimi şeirləri şəhidlik mövzusunda qələmə alınmışdır. Şairin "Qalmaz" adlı şeirində 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan xalqına qarşı işlənmiş olan cinayətlər sadalanır və bu cinayətlərə görə düşmənlərimizin cəzasız qalmayacağı vurğulanır. Şeirdə publisistik pafosun qabarıqlığı əsərin bədilliyini zəiflətsə də, bütövlükdə onun uğurlu poetik örnəklərdən biri olduğu etiraf edilməlidir.

Bəhs olunan poetik örnəklərlə yanaşı, Mirvarid Dilbazinin "Şəhidlər qəbiristanında", Mədinə Gülgünün "Bu şəhid balanın ölən çağı deyildi", Tofiq Mütəllibovun "Dözümlərsi", Əli Vəkilin "Şəhid bayatıları", Hikmət Ziyanın "Kimdir şəhidlər", "Laylay", Zəlimxan Yaqubun "Şəhid qanı", Məmməd Namazın "Körpə şəhidlərə layla", Ələkbər Salahzadənin "Qərənfil nağılı", Ramiz Məmmədzadənin "O gecə", Zivər Ağayevanın "Ağlama, ay ana", Çingiz Əlioğlunun "And", Musa Ələkbərlinin "Şəhidlər xiyabanı", Kəmalə Ağayevanın "Şəhidlər xiyabanında düşüncələr", "Yağma yağış", "Oxu, qaboy", "Ağlama, şəhid anası", "Şəhid bayatıları" və bu kimi, digər şeirlər də şəhidlik mövzusunda qələmə alınmışdır.

Azərbaycan şeirində şəhidlik mövzusunun işlənməsi tarixi qədimlərə gedib çıxsada, İyirmi Yanvar hadisələri bu mövzunun yenidən aktualıq qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. İyirmi Yanvar hadisələrinə ədəbiyyatın, xüsusilə poeziyanın aktiv münasibəti bir də onunla bağlıdır ki, bütövlükdə cəmiyyət bu prosesin içərisində olmuşdur. Baş verən hadisələrin rus sovet imperiyasının çöküşü ilə müşayiət olunması, istiqlalıyyət uğrunda mübarizənin tərkib hissəsinə çevrilməsi və nəhayət, faciənin sosial-siyasi çəkisinin artaraq ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb etməsi onun canlı poetik əksinə geniş imkanlar yaratmışdır.

KAYNAQÇA

- 📖 MEHRƏLİYEV Elçin [2000]. *Müharibə və ədəbiyyat*, Bakı: Azərənəşr.
- 📖 VAHABZADƏ Bəxtiyar [1990]. *Şəhidlər*, Bakı: Elm.
- 📖 NƏBİYEV Bəkir [2000]. *Çətin yollarda*, Bakı: Elm.
- 📖 QABİL [1994]. *Gülləbaran eylədlilər*. Bakı: Gənclik.
- 📖 XƏZRİ Nəbi [1991]. *Əm dəftəri*. Bakı: Azərənəşr.
- 📖 ARAZ Məmməd [2003]. *Vətən deyini*, Bakı: Adiloğlu.
- 📖 QOCA Fikrət [2000]. *Adi həqiqətlər*, Bakı: Azərənəşr.
- 📖 ASLAN Məmməd [1990]. *Bilməcədi bildiyimiz bu dünya*, Bakı: Yazıçı.
- 📖 İSMAIL Mehmet [1998]. *Bu kann yerde kalan değil*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- 📖 RÜSTƏMXANLI Sabir [2004]. *Seçilmiş əsərləri*, Bakı: Şərq-Qərb.